

ГЕЯ – БОГИНЯТА НА ЗЕМЯТА, ПРЕДСКАЗВА БЪДЕЩЕТО

Марта Ивайлова

В старогръцката религия и митология богинята на земята Гея¹ е смятана за “първоначалното божество”, възникнало (от само себе си) първо след Хаоса и е почитана във връзка с основната ѝ роля на земя-майка и с произтичащите от тази нейна роля функции и проявления. Тези функции, свързани най-общо с “пораждането” и “създаването”, представят богинята на земята като основната съзидателна и движеща сила в света, която дава живот и закриля плодovitостта и майчинството, дава плодородие и изобилие. От нея зависи препитанието и оцеляването на човека, свързани с обработването на земята и събирането на реколтата, които осигуряват съществуването и продължаването на рода. Като земя-майка Гея играе важна роля в космогонията и в теогонията. Тя е майката на небето, на планините, на морето и на Океана, на безсмъртните богове и на най-страшни чудовища². Поради това е смятана за μήτηρ πάντων или παμμήτωρ (“майка на всичко и всички”)³. В митологията тя има ключова роля за устройството на божествения ред и в борбите на различните поколения богове за властта над света. Почитана е навсякъде в Гърция – в Атика, във Фокида, в Елида, в Лакония, в Аркадия, в Ахея и др. Често е наричана Εὐρύστερνος (“широкогръда”) и Κοιροτρόφος (“откърмваща, кърмилница”) – епитети, свързани с нейната плодovitост и ролята ѝ на майка-кърмилница.

Поради нейната първичност и древност от много ранно време възниква и вярата в това, че освен извор на живот, плодородие и изобилие, тя е и източник на всемирна мъдрост и знание, които не се ограничават и изчерпват само с познаването и разбирането на света и с поуците от изминалите събития, но също така се простират и в бъдещето. Затова именно с богинята на земята (Гея) много рано започва да се свързва възможността за проникване в бъдещето, както и начините, по които това може да стане; тя е и онази, която може да даде профетично вдъхновение. Редица литературни и

археологически паметници свидетелстват за това, че много светилища с оракули първоначално са принадлежали на богинята на земята или на божества и сили, свързани с нея.

В митовете Гея често се явява в ролята на предсказателка. Тя е едно от гръцките божества, които античните автори може би най-често, след Аполон и Зевс, споменават във връзка с разкриването на бъдещето. В митологията тя, като най-стара и мъдра, съветва боговете и им помага, предсказвайки им какво ще се случи, предупреждава ги, за да ги предпази, подкрепя ги или пък ги подвежда и коварно ги мами, за да ги накаже или пък да им отмъсти; често пъти подбужда съперничество и съревнование между тях, крои интриги или пък ги помирява. В съчиненията на Хезиод и Аполодор например, които са едни от основните източници за старогръцката митология, се разказва как предсказанията на Гея определят посоката на събитията в борбите на боговете за властта над света.

В “Теогония” Хезиод описва как докато Уран бил владетел на света, затворил своите чудовищни деца – хекатонхейрите (т.е. сторъките), в земните дълбини от страх пред тяхната сила. Майка им Гея страдала много поради участието им, но знаела, че Уран ще си плати за злината и тя ще бъде отмъстена за своята мъка. Гея научила останалите си деца – титаните, как да стане това, но от тях единствен Кронос се осмелил да застане срещу баща си. Според коварния замисъл на майка си той свалил Уран от престола и сам поел властта над света⁴.

По-нататък Хезиод описва как Кронос научил от Гея и Уран, че предстои сам той да бъде лишен от власт от собствения си син. От стремеж сега той да избегне тази ужасна съдба, Кронос започнал да поглъща децата си едно по едно, непосредствено след раждането им⁵. Отчаяна поради загубата на рожбите си, жена му Рея помолила родителите си Гея и Уран да спасят поне последното им дете – Зевс. Те се вслушали в молбата на дъщеря си и обещали да ѝ помогнат. След това ѝ разкрили бъдещето – как, когато порасне, Зевс ще победи баща си и ще стане повелител на богове и хора. После Гея и Уран посъветвали Рея да даде на мъжа си камък, повит в пелени, който той да погълне вместо новороденото им дете. Така Зевс бил спасен и отнесен далеч на Крит, където бил отгледан без

знанието на баща си. След като пораснал и възмъжал, по съвета на Гея, той принудил Кронос да повърне братята и сестрите му⁶. Аполдор пък в своята “Митологическа библиотека” разказва как по време на последвалата борба между Зевс и братята и сестрите му (Олимпийските богове) и Кронос и титаните (която се водела в продължение на десет години) именно Гея предсказала на Зевс, че ще постигне победа, ако вземе за свои съюзници затворените в Тартар хекатонхейри и циклопи. Тя му препоръчала да освободи хекатонхейрите, като преди това ги убедила да му помогнат в друга битка – тази с гигантите⁷. И така, следвайки съвета на богинята на земята, Зевс ги пуснал на свобода и Олимпийците победили първо гигантите, а после титаните, които затворили в мрачния Тартар. Поставили хекатонхейрите за техни пазачи, а самите Олимпийци си поделили властта над света⁸. Тогава Гея ги посъветвала да изберат за свой владетел Зевс⁹.

И други автори споменават в своите съчинения Гея като предсказателка. Във версията на мита за борбата с Кронос и титаните, представена от Есхил например, не Гея, а Темида дала предсказание на сина си Прометей, че титаните ще бъдат победени само с измама, а след това Прометей препоръчал Зевс да затвори Кронос и титаните в Тартар¹⁰. Същевременно обаче Есхил посочва, че Темида е друго име на Гея. Според Диодор Сицилийски пък преди битката с гигантите Зевс трябвало да принесе в жертва бикове на Гея, на Уран и на Хелиос, за да му разкрият какъв ще бъде изходът от войната¹¹.

У Хезиод се споменава и друго предсказание на Гея. Разказва се, че след възцаряването си Зевс взел за своя жена най-напред Метис. По съвета на Гея и Уран обаче той я погълнал още по времето, когато тя била бременна с богиня Атина. Зевс направил това, за да спаси своята власт, тъй като Гея и Уран били предрекли, че от съпружеството му с Метис след Атина ще се роди този, който ще го свали от власт¹².

Прави впечатление, че като предсказателка Гея се явява главно в космогонични и теогонични митове, т.е. в митовете за създаването на света и боговете и установяването на божествения ред. Нейните предсказания и съвети са необходими в един период на “израстване” на света – време на нестабилност, белязано от обрати и промени, когато той се оформя и развива. В този процес светът се нуждае от

насоките, напътствията и опита на своята създателка – Земята (Гея) също както детето, което расте, се нуждае от помощта и съветите на своите родители. Ето защо ролята ѝ на профетична богиня е важна именно в този митологичен етап – на оформяне и постепенно стабилизиране на световния ред. Помощта на Гея и предсказанията ѝ са необходими до времето, когато Зевс завзема властта, т.е. до момента на окончателното установяване на олимпийския, “настоящия” ред (космос), в който живее човечеството днес. Оказва се, че в този настоящ ред напътствията на Гея вече не са нужни, тъй като те са свързани със създаването и организирането на вселената, а тези процеси вече са завършени.

След като Зевс отнема властта от Кронос и се възцарява на негово място, се установява равновесие и стабилност. Сега той е върховен бог, имащ най-висша сила и универсална власт. Той контролира световните процеси и покровителства почти всяка страна на живота. Поради това се налага да съвместява и множество и разнообразни функции. В новия олимпийски ред Зевс е най-великият и най-мъдрият сред боговете, знаещ всичко, което е минало, и което предстои. Той е господарят на съдбата и баща на Мойрите¹³. Ето защо в този нов етап на митолого-религиозно развитие той започва да се възприема и като божество с профетична функция. Неговият син Аполон обаче е богът, свързан конкретно и най-вече с гадателското изкуство и предсказанията. Така в историческо време, т.е. времето, за което вече са налице археологически и литературни свидетелства, Зевс и Аполон са основните профетични божества. Техни са и по-големите светилища с оракули през Античността.

Споменът за Гея като профетично божество обаче продължава да се пази. Така, освен че представят Гея като митологичен образ на земята-майка, предсказваща какво ще се случи и съветваща своите деца и потомци относно бъдещето, античните автори я свързват и с редица действително съществуващи прорицалища – като тези в Делфи, в Додона, в Олимпия, в Айгай и др.

В литературата Гея най-често се свързва с оракула в Делфи. Според по-голямата част от изворите тя е първата притежателка на прорицалището, което в историческо време принадлежи на Аполон. Някои изследователи смятат, че изпаренията, които се издигали от

цепнатина в *земята* (τὸ χάσμα τῆς γῆς) под храма на Аполон и които давали профетично вдъхновение, са в основата на това схващане¹⁴. Жрицата на Аполон – Пития, вдишвала тези изпарения, смятани за дъха на Аполон, и чрез тях изпадала в ἐνθουσιασμός – специфичното екстатично състояние, в което започвала да вижда и да предсказва бъдещето.

Богинята на земята се асоциира от някои антични автори и с разкриването на бъдещето чрез съновидения. Еврипид разказва как Темида, дъщерята на Гея, била предсказателка в нейния оракул в Делфи¹⁵. Когато обаче Аполон завзел прорицалището, Гея от завист и гняв, решена да отмъсти, изпратила на смъртните хора сънищата, които разкриват бъдещето. Така богинята на земята смятала да попречи на новия Аполонов начин на гадаене. Аполон обаче се оплакал на Зевс, който забранил гадаенето чрез сънища във оракула. Тази история се тълкува от някои изследователи не само като свидетелство за исторически реална смяна в собствеността на прорицалището, но и като отражение на промяната в начина на предсказване, т.е. че в по-ранен период в Делфи наистина се е практикувало гадаене чрез сънища, а в по-късно време – интуитивно (вдъхновено) гадаене¹⁶. Интуитивното гадаене предполага жрецът да изпадне в състояние на екстаз, в което да предсказва бъдещето. Смята се, че при този тип гадаене жрецът получава вдъхновение със свръхестествен произход. Хипотезата, че в Делфийския оракул се е практикувало гадаене чрез сънища обаче е малко вероятна и днес се отхвърля. Идеята за подобен тип предсказване там по-скоро отразява представата, че източникът на тези сънища, както и на профетичната сила, се намират в или под земята¹⁷, също както и на изпаренията, вдъхновяващи Пития. Още повече, че няма доказателства в Делфи предсказания да са се получавали чрез съновидения, докато на други места в Гърция тази практика се среща често. Така например сънищата са централният момент в гадателската процедура “инкубация”, при която искащият да узнае бъдещето преминава през редица сложни ритуали и преспива на земята в храма на божеството. Целта е то да му се яви насън. Най-често инкубацията се практикува в светилища, свързани с лечителство, а божеството, което се явява в съня – Асклепий или някое от неговите деца, дават насоки и предписания относно

здравето или болестта. Мястото и ролята на земята като източник на тези съновидения, които болният получава докато спи върху нея, обаче е очевидна. Съновидението може да достигне по-бързо до желаещия да го получи, ако той легне на земята.

От казаното по-горе се вижда, че традицията богинята на земята Гея да се свързва с разкриването на бъдещето има много ранни корени. Гея е “първоначалното” божество, възплъщение на безграничната мъдрост и на световното познание; тя е и изворът на знанието за това, което предстои да се случи и поради това в митологията се явява в ролята на предсказателка. Оказва се, че това е една устойчива традиция, която се пази до много късно време – до времето на Плутарх и на Павзаний. Литературната традиция също представя Гея като богиня, предсказваща бъдещето, и я свързва с редица оракули, а редица археологически и епиграфски данни свидетелстват също, че на отделни места в Гърция тя действително е притежавала култ като профетична богиня наред с основните профетични божества Аполон и Зевс¹⁸.

БЕЛЕЖКИ

¹ γαῖα или γῆ, ἧ – “земя”.

² Hes. Theog. 104–239; Apollod. 1.1.–1.12.

³ hymn. Hom. 30; Aesch. PV 90; Orph. H. 26; Philostr. Imag. 1. 10;

⁴ Hes. Theog. 159–182.

⁵ Hes. Theog. 463–476.

⁶ Hes. Theog. 494–496.

⁷ Hes. Theog. 624–628.

⁸ Apollod. 1. 6.1–1. 7.8.

⁹ Hes. Theog. 881–885.

¹⁰ Aesch. PV 199–221.

¹¹ Diod. Sic. 5. 71.3.1–4.

¹² Hes. Theog. 886–900.

¹³ Hes. Theogon. 904–906; Apollod. 1. 13.3–5.

¹⁴ Nilsson 1941: 159.

¹⁵ Eur. IT 1234–83.

¹⁶ Farnell 1907: 9.

¹⁷ Johnston 2008: 56–57.

¹⁸ Larson 2007: 67.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Farnell, 1907: Farnell, L. R. *The Cults of the Greek States*. Vol. 3. Clarendon Press. Oxford, 1907.

Johnston, 2008: Johnston, S. I. *Ancient Greek Divination*. Wiley-Blackwell, Malden, MA/Oxford, 2008.

Larson, 2007: Larson, J. *A Land Full of Gods: Nature Deities in Greek Religion*. In: Ogden, D. (Ed.) *Companion to Greek Religion*. Blackwell Publishing, Malden, MA/Oxford, 2007, 56–70.

MUSAIOS. Version 1.0d-32. Copyright Y 1992–1995. By Dumont, D. and Smith, R.

Nilsson, 1941: Nilsson, M. *Geschichte der griechischen Religion*. Vol. 1. München, 1941.